

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LVIII

У р е ђ и в а ч к и о д б о р:

*др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Грицкаџи, др Милка Ивић,
др Александар Лома, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Слободан Реметић, др Живојин Сџанојчић,
др Срећко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Драго Ђујић, др Егон Фекејте*

Г л а в н и у р е д н и к:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
2002

2002.

ОЛЕГ НИКОЛАЈЕВИЧ ТРУБАЧОВ
(1930–2002)

Засјала на небу руске и светске славистике давне 1958. године, на IV међународном славистичком конгресу у Москви, звезда Олега Николајевича Трубачова, тада тек двадесетосмогодишњег кандидата филолошких наука, није угасла и дуго ће још светлети и након његовог, свакако прераног одласка од нас, у не тако дубокој старости, а у пуном радном елану и ненарушеној умној снази. Као што се данас, безмало пола века доцније, памте имена и читају радови ондашњих водећих слависта који су том приликом били сведоци њеног рађања: Андре Вајана, Андре Мазона, Макса Фасмера, Бориса Унбегауна, Романа Јакобсона, Валентина Кипарског, Тадеуша Лер-Сплавинског, Вацлава Махека, Александра Белића ..., не треба сумњати да ће и Трубачовљево дело, једно од оних која су одсудно обележила славистику друге половине двадесетог века, наставити да трајно зрачи у новом миленију.

Систематско проучавање и вредновање тог дела тек предстоји овом и будућим нараштајима стручњака из оних бројних научних области у којима се Олег Николајевич успешно огледао. Тај задатак треба да схватимо не само, па и не првенствено, као одуживање сени многозаслужног колеге и великог учитеља, него и као изазов нашој властитој способности да се суочимо са једним необично обимним и садржајним опусом који у тој мери одише свежином истраживачког духа и одликује се таквим обиљем инспиративних идеја.

У овој сетној прилици тешко је дати, макар и сумаран, преглед Трубачовљевог рада. Његове расположиве библиографије, које покривају период од четрдесет и шест година (1954–1999), броје 485 библиографских јединица; допуњен насловима последњих година, укључујући и оне који ће се појавити постумно, њихов број ће свакако превазићи пет стотина. Чак и ако занемаримо у том попису прика-

зе, преводе, званична иступања, поновљена издања и уредничке полове — премда за научника попут Трубачова, који је свему приступао озбиљно и темељно, ни те активности нису имале претежно рутински и пригодан карактер — преостаје необично дуг списак оригиналних научних радова, неких међу њима од капиталног значаја, довољан за три или четири импресивне научничке биографије. Поменућу само оне најважније, који обележавају чворишне тачке Трубачовљевог научног развоја.

Најдубље бразде Олег Николајевич је узорао и најплоднија семена посејао на пољу словенске етимологије, које је пре њега код Руса, а добрим делом и код других Словена, било прилично запуштено. Није чудо што је, до данас најбољи, руски етимолошки речник изашао 1950–1958. испод пера немачког слависте Макса Фасмера, а није случајно ни што се управо Трубачов подухватио да га преведе на руски и снабде најнужнијим допунама (1. издање 1964–1973). У свом поговору другом руском издању он пише: „почетком педесетих година положај компаративне лингвистике и етимологије код нас још је био далеко од услова неопходних да бисмо сами саставили такав речник, услед прекида традиција“. Стога је превођење Фасмеровог речника „било диктирано ... тежњом да се попуни зјапећа празнина, а да се притом совјетска наука не чупа из контекста светске науке“. Мало даље, Трубачов констатује: „Сада (1986, А. Л.) ствари стоје другачије: сада код нас има у довољном броју и довољно искусних радника у области етимолошке науке, постоје — што је такође важно — и читаоци који су у стању да са разумевањем прочитају етимолошку публикацију, постоји, коначно, друштвена свест о неопходности таквих истраживања и таквих публикација“.¹ Оно што писац наведених редова, из скромности, прећуткује, јесте његова властита кључна улога у том преображају.

Већ први круг Трубачовљевих етимолошких радова, отворен његовом кандидатском тезом о словенским терминима сродства и друштвеног устројства (одбрањена 1957, објављена 1959), настављен монографијом о словенским називима домаћих животиња (1960) и затворен докторском дисертацијом посвећеном словенској занатској терминологији (1966), очитује, осим одлучног усмерења на једну дисциплину дуго занемаривану у домаћој науци о језику, дубину и ширину интересовања које превазилази уско схваћене оквири етимологије. Оно што је Трубачова од почетка заокупљало није било пуко

¹ Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, Издание второе, Том I, Москва 1986, стр. 567.

формално тумачење порекла речи као такве, њено *етимологизирање*, већ одређење њеног места и функције у датом сегменту лексике а, у вези с тим, и историјат самог њоме означеног појма или реалије, чиме се етимолошко истраживање ставља у службу реконструкције древног друштва и културе.

Из те предане заокупљености некако је природно поникао пројекат Етимолошког речника словенских језика (ЭССЯ), који је пред себе поставио капитални циљ реконструкције прасловенског лексичког фонда. Заснован почетком шездесетих година, плодове је почео давати од 1974. у непрекинутом следу од данас већ 28 свезака, којима је досад обухваћено преко половине слова абецеде. С обзиром на то да сличан подухват упоредо започет у Кракову одмиче знатно спорије, може се рећи да ЭССЯ представља први приручник за којим посежу сви они који се иоле озбиљно баве језичком, културном и етничком прошлoшћу старих Словена. Да иза Олега Николајевича Трубачова није остало ништа друго осим тога живог и не само замишљу, него већ и резултатима монументалног пројекта, који је он осмислио, од почетка водио и активно у њему суделовао, његова заслуга за словенску науку била би огромна и непролазна.

Међутим, Трубачовљева интересовања гранала су се и у другим правцима. Било би необично, а свакако и штета, да је стручњак његовог дара и знања одолео изазову топонимастике, огранка етимолошких истраживања чија је сложеност, проистекла из чињенице да су му предмет реликтна имена којима не знамо значење, управо сразмерна вредности сазнања која из њих можемо извући, важних не само за прошлост језика, већ и за етничку историју. У две веома запажене монографије настале током шездесетих Трубачов се позабавио хидронимијом горњег Подњепровља (1962, са В. Н. Топоровим) и западне Украјине (1968). Удружена са систематским изучавањем прасловенске лексике, истраживања ове врсте спроведена на старом словенском тлу водила су Трубачова ка све већем окретању загонеткама словенске глотогенезе и етногенезе. Интензивно бављење том проблематиком прерасло је током осамдесетих у револуционарну хипотезу о подунавској прадомовини Словена. Одушевљено прихватана од једних а оспоравана од других, али од свих озбиљно узимана, она представља један од најзначајнијих догађаја у славистици краја двадесетог века и несумњиво ће утицати на њен даљи развитак у столећу које је тек почело. Знаменитој синтези „Етногенеза и култура старих Словена“, у којој је 1991. објединио и сублимирао своја дотадашња истраживања на том пољу, и на коју се надовезивао низом радова објављених током наредних година, Трубачов се вратио у последњим

месецима свога живота, припремајући њено обновљено и допуњено издање (које би свакако ваљало превести на српски, јер је, више од других Трубачовљевих књига, занимљиво за широк круг образованих читалаца).

Кроз етногенетска проучавања даље се ширио Трубачовљев научни видокруг. Прасловене, који су њихов непосредни предмет, он у њима нужно сагледава као део индоевропског етнолингвистичког комплекса, и покушава, у том смислу, да одреди место прасловенског језика у кругу сродних дијалеката, посебно инсистирајући на словенско-италским изоглосама, које би ишле у прилог југозападнијег лоцирања словенске прапостојбине. Постепено, Трубачов је из слависта са индоевропеистичким увидима израстао у индоевропеиста са славистичким background-ом. Тај искорак остварио је кроз дугогодишње бављење античком и супстратном ономастиком северног прибрежја Црног Мора, чије је резултате недавно обухватио књигом *Indoarica в северном Причерноморје* (1999). Слично као што својом подунавском хипотезом о пореклу Словена оживљава једну одавно одбачену и заборављену причу из деветнаестог века, и у овом случају Трубачов новим аргументима обнавља стару контроверзу око присуства, поред иранског, и индоаријског елемента у античко доба на тим просторима. Од прворазредног значаја за индоевропеистику, и ово питање тек чека на коначан одговор, а какав год да он буде, у њега ће бити уграђен незанемарљив Трубачовљев допринос.

У Двепропетровску, где је завршио средњу школу и филолошки факултет, млади Трубачов, осим благонаклоних и добронамерних педагога, није могао имати правог усмеритеља свога развоја; када је 1953. дошао у московски Институт за славистику, којим је тада руководио знаменити Бернштајн, он је са собом донео своје већ изграђено стручно и животно усмерење. Самоникли таленат, пре спонтане сублимација акумулираних потреба једнога целог друштва него континуанта индивидуалних научних каријера, није пропустио да сам, на положајима и функцијама до којих је дошао сопственом вредношћу и прегнућем, потпомаже, поспешује и усмерава развој даровитих млађих стручњака. То се најбоље огледа у поступној афирмацији тима ЭССЯ који је Трубачов образовао и у чијим почетним свескама он фигурира као искључиви аутор одредница, док се у доцнијим тетрет посла све равномерније распоређује на млађе чланове колектива, међу којима се неки одавно убрајају у водеће словенске етимологе. Надамо се, а имамо основа и да верујемо, да ће Трубачовљеви ученици и следбеници на најбољи начин наставити његово дело и чувати

дух „московске етимолошке школе“ чији је он био утемељитељ и дугогодишњи *spiritus movens*.

Трубачов се, с пуним правом, није осећао као странац ни у једној словенској земљи. У више наврата био је драг гост у Београду и у Србији. Чланови Етимолошког одсека Института за српски језик поносе се што је 1996. посетио и њихове просторије, да нам саопшти своје, као и увек, врхунски компетентне и објективне опаске уз рукопис „Огледне свеске“ Етимолошког речника српског језика. Веома смо се потресли када нам је, преко Брна, стигла ненадана вест о његовој смрти, а још више када смо, неколико дана доцније, примили писмо његове блиске сараднице, Љ. В. Куркине, послато десетак дана пре трагичног догађаја, у тренутку када је још била жива нада да ће Олег Николајевич пребродити кризу: у тим својим, како се испоставило, последњим данима, он је у болници написао свој велики реферат за конгрес слависта у Љубљани идуће године и превео на руски рад колеге Шустер-Шевца. Дугогодишња болест, која је на крају савладала његово тело, није успела да исцрпи његов радни елан.

Поштовани и драги ликови попут Олега Николајевича селе се са овога света у успомене. Ми који смо имали привилегију да га лично упознамо, увек ћемо имати пред очима његово благо, типично руско лице, са очима из којих је, поред умности великог научника, исцјавала необична усредсређеност и духовна снага, оно својство подвижника за које у староиндијској традицији, њему тако присној, постоји посебан израз, *tapas*. Сродан словенским речима *тшойао*, *тшойлина*, он ми се чини најпогоднијим да у себе згусне моје сећање на Олега Николајевича Трубачова, јер обједињује две особине које су њега, као ретко ког, красиле: неисцрпну радну енергију и подвижничку посвећеност науци.

ЛИТЕРАТУРА

- Олег Николаевич Трубачев, Составитель Л. В. Шутько, Автор вступительной статьи Л. А. Гиндин (Российская академия наук. Материалы к биобиблиографии ученых, Серия литературы и языка, вып. 21), Москва, „Наука“ 1992 (библ. 1954–1992 стр. 29–54).
- В. Н. Топоров, К семидесятилетию О. Н. Трубачева, *Этимология 1997–1999*, Москва 2000, стр. 3–5.
- А. А. Калашников, Указатель трудов Олега Николаевича Трубачева за 1992–1999 гг., *Этимология 1997–1999*, стр. 225–230.

Београд

Александар Лома